

Оксана Дубініна

доктор педагогічних наук, професор кафедри комп'ютерної математики і аналізу даних
Національний технічний університет “Харківський політехнічний інститут”;
Харків, Україна
ORCID: 0000-0002-6928-0325
E-mail: vovochka88@ukr.net

Ольга Ігнатюк

доктор педагогічних наук, професор кафедри педагогіки і психології управління
соціальними системами ім. академіка І. А. Зязюна, Національний технічний університет
“Харківський політехнічний інститут”; Харків, Україна
ORCID: 0000-0002-5710-7752
E-mail: olgaignatyuk2016@gmail.com

Наталія Серeda

кандидат мистецтвознавства, доцент кафедри педагогіки і психології управління
соціальними системами ім. академіка І. А. Зязюна, Національний технічний університет
“Харківський політехнічний інститут”; Харків, Україна,
ORCID: 0000-0001-8472-0117
E-mail: sereda.nataliia.khpi@gmail.com

**ТЕОРЕТИКО-ЕМПІРИЧНІ АСПЕКТИ ВИЗНАЧЕННЯ ЗМІСТУ ПОНЯТТЯ
“ПРОФЕСІЙНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ПЕДАГОГА-ЛІДЕРА”**

Анотація : статтю присвячено теоретичному та емпіричному дослідженню феномена професійної відповідальності педагога-лідера, який є предметом міждисциплінарного вивчення соціально-гуманітарних наук. Автори звертають увагу, що зміст поняття не визначається його терміном (назвою), але розкривається за допомогою визначення. У ході дослідження встановлено, що визначення є певним завершальним етапом у формулюванні поняття і вирішує такі пізнавальні завдання: розкриває зміст поняття і виокремлює його від інших споріднених понять. У статті представлено результати вивчення теоретичних доробок вітчизняних та закордонних вчених задля визначення із змістом поняттям відповідальність. Розкрито теоретичні аспекти поняття “відповідальність” у філософсько-соціологічному, психологічному та педагогічному вимірах. Дослідниками запропоновано логіко-змістовну модель професійної відповідальності педагога-лідера на основі теоретико-емпіричних аспектів.

Ключові слова: визначення; зміст поняття; логіко-змістовна модель; педагог-лідер; професійна відповідальність; професійно значущі якості.

Oksana Dubinina

doctor of science in pedagogy, full professor, of the department of computer mathematics and data analysis, National Technical University “Kharkiv Polytechnic Institute”;
Kharkiv, Ukraine
E-mail: vovochka88@ukr.net

© Оксана Дубініна, Ольга Ігнатюк, Наталія Серeda, 2020

Olha Ihnatiuk

doctor of science in pedagogy, full professor, of pedagogy and psychology of social systems
management department of the academician I. Zyazyun, Nation Technical University

“Kharkiv Polytechnic Institute”; Kharkiv, Ukraine

E-mail: olgaignatyuk2016@gmail.com

Nataliia Sereda

Ph.D. in art sciences, associate professor, assistant professor of pedagogy and psychology of
social systems management department of the academician I. Zyazyun, Nation Technical

University “Kharkiv Polytechnic Institute”; Kharkiv, Ukraine

E-mail: sereda.nataliia.khpi@gmail.com

**THEORETICAL AND EMPIRICAL ASPECTS OF DEFINING THE MEANING OF
THE CONCEPT “PROFESSIONAL RESPONSIBILITY OF TEACHER-LEADER”**

Abstract: the article is devoted to the theoretical and empirical study of responsibility phenomenon, which is the subject of interdisciplinary study of humanities and social sciences. The authors emphasize that the meaning of the concept is not defined by its term (name), but is revealed by definition. In the course of the research it was established that the definition is a certain final stage in the development of the concept and solves the following cognitive tasks: reveals the meaning of the concept and distinguishes it from other related concepts. The article presents the results of researching the theoretical works of domestic and foreign scientists to determine the concept of responsibility. Theoretical aspects of the concept of responsibility in philosophical, sociological, psychological and pedagogical dimensions are revealed. The authors propose a logical and content model of professional responsibility of a teacher-leader based on theoretical and empirical aspects.

Keywords: definition; meaning of concept; logical and content model; teacher-leader; professional responsibility; professionally significant qualities

Оксана Дубинина, Ольга Игнатьюк, Наталья Середя

**ТЕОРЕТИКО-ЭМПИРИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ОПРЕДЕЛЕНИЯ СОДЕРЖАНИЯ
ПОНЯТИЯ “ПРОФЕСОНАЛЬНАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ ПЕДАГОГА-
ЛИДЕРА”**

Аннотация: статья посвящена теоретическому и эмпирическому исследованию феномена ответственности, который является предметом междисциплинарного изучения социальных и гуманитарных наук. Авторы отмечают, что значение определяется не термином (названием), а определением. Определение является конкретным заключительным этапом в формулировке концепции и решает такие когнитивные задачи: раскрывает смысл концепции и отличает его от других смежных понятий. В документе представлены результаты изучения теоретических достижений отечественных и зарубежных ученых для определения понятия ответственности. Выявлены теоретические аспекты понятия ответственности в философско-социологическом, психологическом и педагогическом измерениях. Исследователями представлена логически-содержательная модель профессиональной ответственности педагога-лидера.

Ключевые слова: определение, содержание понятия, логически-содержательная модель, педагог-лидер, профессиональная ответственность, профессионально значимые качества.

Oksana Dubinina, Olha Ihnatiuk, Nataliia Sereda

An extended abstract of a paper on the subject of:
“Theoretical and empirical aspects of defining the meaning of the concept «professional responsibility of teacher-leader”

Problem setting. *Responsibility of the personality is a phenomenon that is present in the functional structure of any targeted action. It draws the attention of modern researchers increasingly. The reforms taking place in the system of higher education in Ukraine, in order to ensure qualitative changes, require a revision of the conceptual foundations of future teachers' professional training in technical higher education. The result of such training accumulates in the readiness of the future teacher as humanism oriented personality to be a leader with his inherent professional qualities, among which is responsibility – a significant one. Therefore, a professional should be responsible for everything he does in life, everything he creates and lives by. The personality must be responsible, first of all, to himself/herself for obtaining certain knowledge and implementing it in life. The need to solve this problem is emphasized in the legal documents that implement state policy in the field of higher education, for example in the Law of Ukraine On Higher Education (2013, as amended in 2017) [5], The Concept of Development of Education in Ukraine for the period 2015-2025 (2014) [12], Strategy of Sustainable Development of Ukraine until 2030 (2017) [25].*

Recent research and publications analysis. *Modern psychological and pedagogical researches of I. Bekh [3], M. Levkivsky [15], T. Alekseenko [2], V. Radula [26] and others are devoted to the issue of responsibility education. Modern scientists study various aspects of the complex phenomenon of responsibility formation in the professional activity of specialists in*

various fields: O. Romanovsky (humanitarian and technical elite) [21], O. Dubinina (specialists in software engineering) [8], O. Ignatiuk (graduates in higher school pedagogy) [11], L. Zinchenko (future specialists in PE) [10], O. Ponomarev, N. Sereda, M. Chebotaryov (responsibility in higher school pedagogy) [19], H. Biedermann, J.-L. Patry, A. Weinberger (responsibility as a key concept of teacher training, measuring the level of the responsibility of teacher's personality using CILI (The Criteria of Inquiry Learning Inventory) [30].

Paper objective. *The authors faced the tasks of combining the theoretical achievements of domestic and foreign scientists in order to determine the concept, essential features and attribute a responsible personality, creating a logical and content model of professional responsibility of a teacher-leader. This issue, previously insufficiently considered by scientists, determined the purpose of our study.*

Paper main body. *The formation of the concept involves, firstly, mastering the system of specific operations to establish the features of said concept; secondly, mastering the general logical system to define this concept. The development of the concept is a new quality in the process of cognition, it is closely related to the process of abstraction – mental generalization, focusing on the essential features and separation from secondary features. The meaning of the concept is not defined by its term (name), but is revealed by means of definition (lat. definitio – definition, restriction, establishment of a boundary), its essential significant*

features are formulated by means of already known concepts. The definition is a certain final stage in the development of the concept and solves the following cognitive tasks: reveals the meaning of the concept and distinguishes it from other related concepts. Herewith the scope of the concept, i.e. the set of objects that have fixed essential features, is defined.

The objectivity of personal responsibility assessment is determined by the historical level of responsible behavior in a particular society and the subjective capabilities of the personality.

Based on theoretical research, we state that the content model is a coherent description and alignment of the most important characteristics of a particular concept. Thus, we consider that the professional responsibility of a teacher-leader is a complex integrative personality formation, which not only reflects changes in human consciousness, but also the acquisition of relevant knowledge, mastery and use of skills and application of one's own abilities and potential in activities. This model consists of the following elements: psychological (ability to work, emotional state, mastering the self-regulation of the emotional-volitional sphere); motivational-valuable (needs, motivation, values, guidelines, interests, predisposition, worldview, ideals, beliefs); educational-cognitive (cognitive abilities

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Євроінтеграція України призвела до необхідності модернізації національної освітньої системи у напрямі підготовки компетентних фахівців-лідерів, які були б здатними на високому професійному рівні виконувати своє призначення. Реформи, що відбуваються у системі вищої освіти України задля забезпечення у ній якісних змін, вимагають перегляду концептуальних засад професійної підготовки майбутніх викладачів вищої технічної школи, адже лідера може виховати лише лідер [6,

and cognitive knowledge, intellectual abilities and professional skills, creativity and professional competence) and behavioral (ability to work together and communicate, interact, cooperate).

Conclusions of the research. *The result of research is the presentation of theoretical aspects of the responsibility phenomenon study, which proved that this phenomenon is the subject of interdisciplinary study of many humanities and social sciences. Summarizing the results of this work, we note that the meaning of the concept is not defined by its term, but is revealed by definition. In the course of the research it was established that the definition is a certain final stage in the development of the concept and solves the following cognitive tasks: reveals the meaning of the concept and distinguishes it from other related concepts. The article presents the results of studying the theoretical achievements of domestic and foreign scientists to determine the responsibility concept. At the same time, in order to systematize and concretize the definition, the theoretical aspects of the responsibility concept in the philosophical, sociological, psychological and pedagogical dimensions are revealed. Researchers have proposed a logical and content model of professional responsibility of a teacher leader on the basis of theoretical and empirical aspects.*

7, 17]. Результат такої підготовки акумулюється в готовності майбутнього викладача як гуманно зорієнтованої особистості бути лідером з притаманними йому професійними якостями, де відповідальність розглядається в категорії як значуща. Тож, одним із пріоритетних напрямів підвищення якості професійної підготовки майбутнього педагога-лідера стає формування його професійної відповідальності. Адже, відповідальність особистості розглядається як феномен, що присутній у функціональній структурі будь-якої цілеспрямованої дії, все більш привертає увагу сучасних науковців-дос-

лідників. Відтак, професіонал має ставитися з відповідальністю до всього, що він робить у житті, до всього, що він створює і чим живе. Відповідальною повинна бути особистість передусім перед собою для отримання певних знань та реалізації їх у процесі життєдіяльності. На необхідності розв'язання вказаної проблеми акцентовано увагу в нормативно-правових документах, які реалізують державну політику в галузі вищої освіти, про що свідчать Закон України "Про вищу освіту" (2013, зі змінами 2017) [5], Концепція розвитку освіти України на період 2015-2025 років (2014) [12], Стратегія сталого розвитку України до 2030 року (2017) [25].

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми і на які спирається автор. Аналіз наукових джерел дає підстави стверджувати, що феномен відповідальності є предметом міждисциплінарного вивчення, оскільки на сучасному етапі тотальної інформатизації суспільства означена категорія є предметом досліджень із філософії, психології, педагогіки, економіки, юриспруденції, соціології, політології, етики та інших наук. Так у соціально-філософському вимірі відповідальність досліджено в працях М. Бердяєва [24], С. К'єркігора [13], Н. Мінкіної [16], Н. М'яснікової [18], М. Портян [20] та інші. У психології і педагогіці означена категорія має різні напрями вивчення, а саме: самоконтроль із позиції прийнятих в суспільстві норм і правил; готовність і здатність відповідати за власні дії; риси характеру. Психологічне підґрунтя відповідальності розкривають у дослідженнях К. Абульханова-Славська [1], С. Рубінш-тейн [22], М. Савчин [23], В. Тернопі-льська [29], В. Бодров, О. Луценко [4] та інші. Основи педагогічної теорії відповідальності закладені в працях А. Макаренка [14], В. Сухомлинського [27]. Питанню виховання відповідальності присвячені сучасні психолого-педагогічні дослідження І. Бега [3], М. Левківського [15], Т. Але-

ксеєнко [2], В. Радула [26] та інших. Сучасні науковці розглядають різні аспекти комплексного феномену формування відповідальності в професійній діяльності фахівців різних галузей: О. Романовський (гуманітарно-технічної еліти) [21], О. Дубініна (фахівців з програмної інженерії) [8], О. Ігнатюк (магістрантів з педагогіки вищої школи) [11], Л. Зінченко (майбутніх фахівців фізичної культури) [10], О. Пономарьов, Н. Серєда М. Чоботарьов (відповідальність у контексті педагогіки вищої школи) [19], Н. Biedermann, J.-L. Patry, A. Weinberger (відповідальність як ключовий концепт підготовки педагога, вимірювання рівня відповідальності особистості педагога за допомогою CILI (The Criteria of Inquiry Learning Inventory) [30]. З списку літератури лише кожне четверте може бути віднесено до "останніх досліджень та публікацій".

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується дана стаття. Зважаючи на проведений аналіз наукових публікацій, можна зробити висновок, що в умовах глобального суспільства концентрація уваги на елементах, які інтегрують людську спільноту, вимагає звернення до відповідальності як характеристики людського буття та його фундаментальної цінності. Однак, до цього часу більшість сторін цього поняття залишаються нерозкритими, теоретичні положення суперечливими.

Актуальність вивчення проблеми професійної відповідальності педагога-лідера полягає в багатогранності, неоднозначності її трактувань, що ускладнює виділення її в педагогічному аспекті як професійно значущої якості в окрему категорію, що має параметричні характеристики. Крім цього, до цих пір однозначно не встановлено, що є відповідальність – рисою особистості, властивістю особистості, системною якістю, почуттям, ставленням тощо. Відповідно, важливий і аналіз педагогічних детер-

мінант професійної відповідальності на основі педагогічного моделювання та експертизи, оскільки це дозволить розглянути причинно-наслідковий зв'язок між відповідальністю та індивідуальністю особистості, і надалі сприятиме визначенню умов та методів формування цієї якості у педагогів із лідерським потенціалом.

Формування цілей статті (постановка завдання). Перед авторами постало завдання поєднання вивчених теоретичних доробок вітчизняних та закордонних вчених задля визначення з істотними ознаками та властивостями відповідальної особистості в філософсько-соціологічному, психологічному та педагогічному вимірах, сутнісного змісту поняття та створення логіко-змістовної моделі професійної відповідальності педагога-лідера на основі педагогічного моделювання та експертизи.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Слід зазначити, що будь-яке поняття – це форма мислення, у якій відтворюються спільні, найсуттєвіші і відмінні, тобто

специфічні, ознаки і особливості явищ об'єктивної дійсності [28, с. 50].

Процес формування поняття передбачає, по-перше, засвоєння системи специфічних операцій щодо встановлення ознак даного поняття; по-друге, засвоєння загально логічної системи щодо підведення визначення під дане поняття. Вироблення поняття є новою якістю під час пізнання, воно тісно пов'язане з процесом абстрагування – мисленнєвим узагальненням, зосередженням уваги на істотних ознаках і відмежуванням від другорядних. Зміст поняття не визначається його терміном (назвою), а розкривається за допомогою визначення або дефініції (від лат. *definitio* – визначення, обмеження, встановлення межі), тобто формулюються його істотні, суттєві ознаки за допомогою відомих уже понять. Визначення є певним завершальним етапом у створенні поняття і вирішує такі пізнавальні завдання: розкриває зміст поняття і виокремлює його від інших споріднених понять. При цьому визначається обсяг поняття, тобто сукупність об'єктів, яким властиві фіксовані істотні ознаки (див. таблиці 1 – 3).

Таблиця 1

Відповідальність як філософсько-соціологічна категорія	
Автори	Визначення
М. Бердяєв	Свобода людини як суб'єкта полягає в тому, щоб стати особистістю, припинити жити відповідно до зовнішніх принципів і вийти за межі себе, щоб вибирати себе, бути самим собою і нести <i>відповідальність</i> за свій вибір перед самим собою. Свобода не є легенькою, як гадають її вороги, що зводять на неї наклеп, свобода важка, вона завжди тягар. І люди легко відмовляються від свободи, щоб полегшити собі життя [24, с. 35].
С. К'єркегор	<i>Відповідальність</i> органічно пов'язана зі свободою прийняття рішень, вибором цілей та способів, методів і стилів її досягнення. Лише право вибору надає можливість індивіду робити своє життя справді прекрасним, врятувати себе і свою душу, знайти умиротворіння і спокій [13, с. 283].
Н. Мінкіна	<i>Відповідальність</i> репрезентує об'єктивно необхідні взаємовідносини між особистістю, колективом, суспільством, а також враховує історично-конкретний характер їхніх взаємних обов'язків, котрі реалізуються у свідомій вольовій поведінці та діяльності [16, с. 58].
Н. М'ясникова	Онтологічний вимір відповідальності дає уявлення про трансцендентальну <i>відповідальність</i> як характеристику людського буття, що змінює свою конфігурацію та характеристики під впливом сучасної реальності. Відповідальність представляється фундаментальним елементом життєдіяльності, адекватним миттєвості, що відіграє інтегральну функцію на рівні індивіда та суспільства. Аксиологічний вимір дозволяє розглядати відповідальність як цінність саму собою, як благо, що має реалізовуватись практично. Праксіологічний вимір відповідальності – це реалізація відповідальності як елементу сучасних соціальних практик [18, с. 21].
М. Портян	<i>Відповідальність</i> виступає мірою відповідності волі тим об'єктивним умовам, у яких вона відбувається. Вона є гарантом від сваволі особистості, бо воля й відповідальність – це два боки одного цілого: свідомої людської діяльності [20, с. 172].

*ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФЕНОМЕНІВ
ЛІДЕРСТВА, УПРАВЛІННЯ ТА РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОГО ОБ'ЄКТУ*

Отже, як предмет дослідження філософії та соціології, категорія відповідальності розглядається з різних боків, а саме: як елемент життєдіяльності, як притаманне людській взаємодії та взаємовідносинам благо, як міра волі, як риса поведінки, як детермінанта вибору та свободи. Таким чином, відповідальність є складноструктурованим феноменом, а сама філософія відповідальності завжди пов'язана з філософією свободи та буття. У філософській практиці існує декілька вимірів досліджуваного поняття, а саме: онтологічний, аксіологічний та практикологічний. Історично виробленим і потужним механізмом відповідальності

особистості, співвіднесення поведінки людини із соціальними вимогами з філософської та соціологічної точки зору є людська совість. Соціальний зміст відповідальності в сучасному світі зводиться, як правило, до правового або професійного аспекту. У цивілізованому суспільстві вважається, що розширення повноважень і реальних можливостей передбачає й підвищення відповідальності особистості. Проблема відповідальності з позиції соціуму стає проблемою моральної дієздатності людства тим завданням, які об'єктивно породжені колосальними продуктивними і пізнавальними можливостями суспільства.

Таблиця 2

Відповідальність як властивість особистості (психологічний вимір)

Автори	Визначення
К. Абульханова-Славська	<i>Відповідальність</i> – вірність самому собі, довіра моральному змісту власних почуттів і впевненість у своїй правоті; це здатність відповідати не лише за себе, але й за інших людей, за їхні долі, за характер своїх із ними взаємовідносин [1, с. 135].
С. Рубінштейн	<i>Відповідальність</i> є втіленням істинного, найглибшого та принципового ставлення до життя, зокрема усвідомлення всіх наслідків уже скоєного, та й відповідальність за все втрачене. Відповідальність виникає в зв'язку з тим, що кожна скоєна дія не маєвороття. Тому відповідальність – це здібність людини детермінувати події, дії на момент їх скоєння, протягом їх здійснення майже до радикальної зміни всього життя [22, с. 255].
М. Савчин	<i>Відповідальність</i> трактується як смислове утворення особистості та загальний принцип співвіднесення (особистісної саморегуляції) мотивів, цілей і засобів життєдіяльності, що не зводяться до правила або кодексу правил поведінки, не є конкретним мотивом або сукупністю їх. Цей смисловий принцип реалізується в кожній новій конкретній життєвій ситуації. В одних випадках – прийняття обов'язку, необхідного з-поміж різних варіантів внутрішньої позиції та поведінки, в інших – оцінка, відсіювання або добір засобів досягнення цілей, виконання зобов'язань, у ще інших – зміна або зміщення цілей (переосмислення) [23, с. 152].
В. Тернопільська	<i>Відповідальність</i> розуміється як одна із генералізуючих якостей, як результат інтеграції всіх психічних функцій особистості та суб'єктивного сприйняття нею навколишньої дійсності, емоційного ставлення до обов'язку; як моральна риса людини, як мета виховання та як якість, яка концентрує в собі усвідомлений особистістю обов'язок [29, с. 48].
В. Бодров та О. Луценко	<i>Професійна відповідальність</i> – властивість особистості, яка відбиває ставлення суб'єкта праці до її змісту та результатів, до інших суб'єктів та до самого себе. Характер його обумовлює необхідність чіткого та повного виконання (дотримання) професійних вимог, а також готовності фахівця надати звіт про отримання результатів [4, с. 158].

Відтак, психологи, звертаючи увагу на інтерпретацію відповідальності, найчастіше розглядають означений феномен як особистісну рису характеру, притаманну людині властивість, поведінковий прояв особистості, соціальну

якість, ставлення, екзистенціальну даність, детермінанту внутрішньої саморегуляції, тощо. Також дослідники відмічають, що відповідальність проявляється не лише в характері, але й у почуттях, свідомості, світосприйнятті, різних

*ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФЕНОМЕНІВ
ЛІДЕРСТВА, УПРАВЛІННЯ ТА РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОГО ОБ'ЄКТУ*

формах поведінки. При цьому міра розуміння і прийняття людиною відповідальності впливає на вибір стилю поведінки. Складний характер поняття визнається всіма дослідниками цього явища, оскільки без зовнішнього прояву в конкретних діях, справах і вчинках про наявність відповідальності у суб'єкта говорити не можливо. Однак, наукова

психологічна спільнота досі не прийшла до єдиного розуміння визначення та обґрунтування щодо виникнення відповідальності.

Об'єктивність оцінки відповідальності особистості визначається історично досягнутим рівнем відповідальної поведінки в конкретному суспільстві та суб'єктивними її можливостями.

Таблиця 3

Відповідальність як якість особистості (педагогічний напрям)

Автори	Визначення
А. Макаренко	<i>Відповідальність</i> – соціальна якість особистості, головний стимул праці та ініціативи. Відповідальність полягає не в тому, що людина боїться покарання, а в тому, що вона і без покарання почуває себе незручно, якщо з її провини зіпсувалась якась річ. Повноцінне формування особистості в педагогічній діяльності неможливе без відповідальності за свої вчинки, без вимогливих і принципових відносин у колективі. Тільки таке цілеспрямоване виховання може сприяти виробленню звички до моральної поведінки, позитивних рис характеру й волі [14, с. 328]
В. Сухомлинський	<i>Відповідальність</i> – це цілісна моральна якість людини, в якій інтегровані її духовні, психічні та психофізіологічні функції; це здатність особистості формулювати обов'язки, виконувати їх, здійснювати самооцінку і контроль шляхом включення в суспільно-корисну, пізнавальну і трудову діяльність, через які набувається морально-трудова досвід, утверджуються переконання, соціалізуються вчинки, розвивається сприйняття слова і прикладу. Серед її компонентів: когнітивний, мотиваційно-емоційний та поведінковий [27].
І. Бех	<i>Відповідальність</i> передбачає визнання людиною єдиної активної причетності до соціального і природного світу, і це визнання є не стільки результатом оцінки особистості іншими людьми, скільки її власним переконанням, моральним принципом, підсумком самоусвідомлення. Тому людина є не пасивним споглядачем будь-яких соціальних подій. Останні завжди розглядаються нею як учасником. Відповідальна людина має право стверджувати: я відповідаю всім своїм життям, кожний мій акт і переживання є моментом мого життя як відповідальності. Внутрішній світ відповідальної особистості завжди відкритий для соціальних потреб, пріоритетів, людських цінностей [3, с. 116].
М. Левківський	<i>Відповідальність</i> особистості – якість особистості, що розкривається у контексті із самостійністю, ініціативністю, старанністю, цілеспрямованістю, і як психологічний стан, установку, що супроводжується емоційними переживаннями неспокою, тривоги, турботи. Серед ознак відповідальності: пунктуальність, вірність особистості щодо виконання обов'язків, готовність відповідати за наслідки своїх дій. Це, в свою чергу, передбачає чесність, гідність, принциповість, справедливість. Зазначені якості можуть бути реалізовані за умови розвитку емоційних рис і здатності до співпереживання, терпимості, толерантності. Виконання обов'язку неможливе без вольових якостей та зусиль: цілеспрямованості, наполегливості, старанності, стійкості та ін. [15, с. 15].
Т. Алексеєнко	<i>Відповідальність</i> особистості – усвідомлена необхідність співвіднесення власної поведінки із суспільними нормами та настановами [2, с. 106].
В. Радул	<i>Відповідальність</i> є філософсько-соціологічним поняттям, що віддзеркалює об'єктивний, історично конкретний характер взаємин між особистістю, колективом, суспільством з погляду свідомого здійснення взаємних вимог, що ставляться до них [26, с. 36].

Одним із продуктивних шляхів дослідження моделей, оцінювання на їхній основі як професійної відповідальності в цілому, так і окремих її компонентів, які відображаються за допомогою досліджуваних моделей, є організація і проведення психолого-педагогічного експерименту. У нашому дослідженні – це педагогічна експертиза.

Термін “експертиза” походить від латинської *expertus*, що означає досвідчений, а з французької *expertise* – доказ. У загальному розумінні експертизою є дослідження і вирішення за допомогою компетентних осіб питань, проблемних ситуацій, які потребують спеціальних знань. Експертні думки в педагогічних дослідженнях часто потребують надання мотивованого висновку.

В рамках освітнього процесу вищої технічної школи оцінку професійної відповідальності педагога-лідера доцільно здійснювати на основі відповідної логіко-змістовної моделі (рис. 1). Задля її логічної побудови, узгодження компонентів та змістовного наповнення було залучено 51 експерта з діючого професорсько-викладацького складу Національного технічного університету “Харківський політехнічний інститут”, стаж викладання яких у вищій технічній школі становив від одного до сорока п'яти років. У проведенні педагогічної експертизи взяли участь 26 викладачів кафедри педагогіки і психології управління соціальними системами ім. академіка І. А. Зязюна та 25 викладачів кафедри комп'ютерної математики і аналізу даних.

З метою встановлення статистичного зв'язку між значною кількістю експертних думок, а також визначення чистоти експериментальних даних, отриманих у результаті роботи експертів, застосовано конкордацію Кендалла. Коефіцієнт конкордації (середньовічне лат. *concordatia*, від лат. *concors* – згідний) Кендалла використовується у разі, коли сукупність об'єктів характеризується декількома послідовностями рангів, а дослідникові необхідно встановити статистичний зв'язок між цими послідов-

ностями. Він визначається за формулою:

$$W = \frac{12 \cdot \sum_{i=1}^n D_i^2}{m^2 \cdot (n^3 - n)},$$

де m – кількість порівнювальних рангових послідовностей (логічні компоненти відповідальності та їх змістове наповнення); n – об'єм вибірки, у нашому випадку – це кількість експертів, які брали участь в експерименті $n=51$; $D_i = d_i - \bar{d}$ – відхилення суми рангів i -го об'єкту $d_i = \sum_{j=1}^m R_{ij}$ від середньої суми рангів

усіх об'єктів $\bar{d}_i = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n d_i$. Середня сума рангів усіх об'єктів може бути вирахована за

формулою: $\bar{d}_i = \frac{1}{2} m \cdot (n+1)$, яка використову-

ється для контролю. Значення коефіцієнта конкордації знаходяться в інтервалі $0 \leq W \leq 1$. Коефіцієнт конкордації дорівнює одиниці за повного збігу усіх рангових послідовностей. Якщо думки експертів (рангові послідовності) повністю протилежні, коефіцієнт конкордації дорівнює нулю. Статистичні розрахунки показали, що коефіцієнт конкордації наразі є таким: $W = 0,7513$. Отже, маємо дуже тісний статистичний зв'язок експертних висновків за логіко-змістовним наповненням моделі професійної відповідальності педагога-лідера.

На основі теоретичних досліджень зазначимо, що змістовна модель є узгодженим описом і групуванням найважливіших характеристик конкретного поняття. Отже, вважаємо, що професійна відповідальність педагога-лідера – складне інтегративне особистісне новоутворення, яке відображає зміни не тільки у свідомості людини, але й набуття нею відповідних знань, оволодіння й використання сукупності вмій та застосування своїх здібностей і потенційних можливостей у діяльності, та складається із:

психологічного (працездатність, емоційний стан, оволодіння саморегуляцією емоційно-вольової сфери),

мотиваційно-ціннісного (потреби, мотивація, цінності, настанови, інтереси, тасхильності, світогляд й ідеали, переконання),

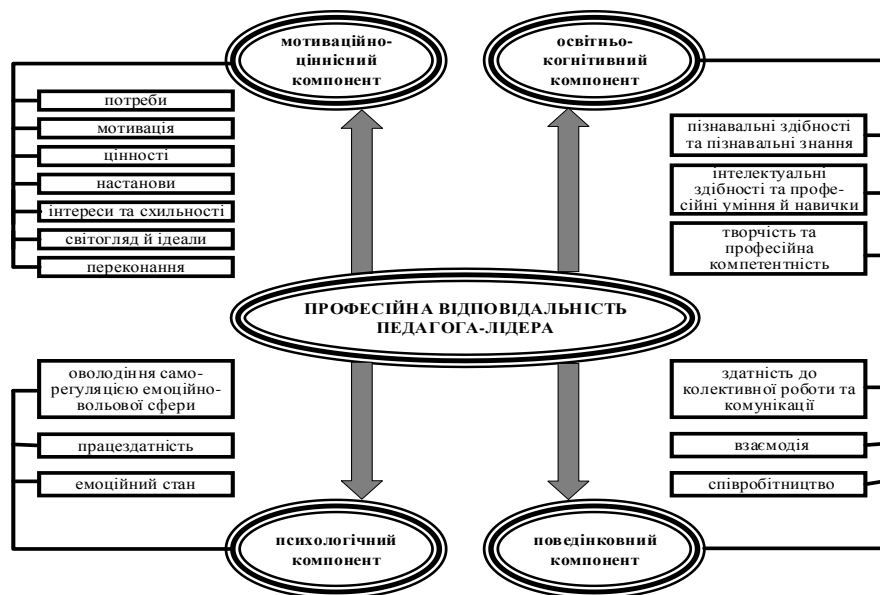

Рис. 1. Логіко-змістова модель професійної відповідальності педагога-лідера

освітньо-когнітивного (пізнавальні здібності та пізнавальні знання, інтелектуальні здібності та професійні уміння й навички, творчість та професійна компетентність) та поведінкового (здатність до колективної роботи та комунікації, взаємодія, співробітництво) компонентів.

Висновки з даного дослідження та перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Результатом дослідження є викладення теоретичних аспектів вивчення феномену відповідальність, які довели, що означений феномен виступає предметом міждисциплінарного вивчення багатьох соціально-гуманітарних наук. Підсумовуючи результати проведеної роботи, зазначимо, що зміст поняття не визначається його терміном (назвою), а розкривається за допомогою визначення.

Список літератури:

1. Абульханова-Славская Н. А. Стратегия жизни / Н. А. Абульханова-Славская // Москва: Политиздат. – 1991. – С. 299
2. Алексеєнко Т. Відповідальність /Т. Алексеєнко // Енциклопедія освіти. За ред. В. Г. Кременя. – Київ: Юрінком Інтер. – 2008. – С. 106–107
3. Бех І. Д. Виховання особистості / І. Д. Бех // Підручник. Київ: Либідь. – 2008. – С. 848

У ході дослідження встановлено, що визначення є певним завершальним етапом у виробленні поняття і вирішує такі пізнавальні завдання: розкриває зміст поняття і виокремлює його від інших споріднених понять. У статті представлено результати вивчення теоретичних доробок вітчизняних та закордонних вчених задля визначення із поняттям відповідальність. При цьому задля систематизації та конкретизації визначення розкрито теоретичні аспекти поняття відповідальність у філософсько-соціологічному, психологічному та педагогічному вимірах. Дослідниками запропоновано логіко-змістовну модель професійної відповідальності педагога лідера на основі теоретико-емпіричних аспектів.

4. Бодров В., Луценко А. Професіональна відповідальність як психологічна категорія суб'єкта діяльності /В. Бодров, А. Луценко // Психологічне дослідження проблеми формування особистості професіонала. Под ред. В. Бодрова. – Москва: Ін-т психології АН СРСР. – 1991. – С. 157–167
5. Закон України "Про вищу освіту" (документ 1556-VII, зі змінами) [електронний ресурс] / Законодавство

- України // Верховна Рада України. – 2014. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>
6. Волошинов С. А. Запровадження змішаного навчання у професійну підготовку майбутніх фахівців морської галузі [електронний ресурс] / С. А. Волошинов // Інформаційні технології і засоби навчання. – 2019. – Вип. 70. – № 2. – С. 104–120. – Режим доступу: <https://journal.iitta.gov.ua/index.php/itlt/article/view/2575>
7. Глинський Я. М., Рязьська В. А. Електронний освітній відеоресурс як темотвірний засіб навчання у курсі вищої математики [електронний ресурс] / Я. М. Глинський, В. А. Рязьська // Інформаційні технології і засоби навчання. – 2018. – Вип. 68. – № 6. – С. 64–76. – Режим доступу: <https://journal.iitta.gov.ua/index.php/itlt/article/view/2186>
8. Дубініна О. М. Розвиток відповідальності цифрового покоління інженерних кадрів / О. М. Дубініна // Міжнародна науково-практична конференція “Духовно-моральнісні основи та відповідальність особистості у долі людської цивілізації”. – Харків: НТУ “ХПІ”. – 2014. – С. 118–122
9. Дубініна О., Ігнатюк О. Методика діагностики професійно значущих якостей педагога-лідера [електронний ресурс] / О. Дубініна, О. Ігнатюк // Теорія і практика управління соціальними системами. – 2020. – № 1. – С. 88–103. – Режим доступу: [10.20998/2078-7782.2020.1.08](https://doi.org/10.20998/2078-7782.2020.1.08)
10. Зінченко Л. Педагогічні умови формування професійної відповідальності майбутніх фахівців фізичної культури і спорту [електронний ресурс] / Л. Зінченко // Теорія і практика управління соціальними системами. – 2020. – № 1. – С. 16–23. – Режим доступу: [10.20998/2078-7782.2020.1.02](https://doi.org/10.20998/2078-7782.2020.1.02)
11. Ігнатюк О. Розвиток відповідальності та спрямованості на педагогічну діяльність магістрантів спеціальності “Педагогіка вищої школи” / О. Ігнатюк // Міжнародна науково-практична конференція “Духовно-моральнісні основи та відповідальність особистості у долі людської цивілізації”. – Харків: НТУ “ХПІ”. – 2014. – С. 127–131
12. Концепція розвитку освіти України на період 2015–2025 років (2014) [електронний ресурс] / Тернопільський національний педагогічний університет ім. В. Гнатюка // Режим доступу: http://tnpu.edu.ua/EKTS/proekt_koncept.pdf
13. Кьеркегор С. Страх и трепет / С. Кьеркегор // Пер. с дат. – Москва: Республика. – 1993. – С. 383
14. Макаренко А. С. Методика виховної роботи / А. С. Макаренко // Київ: Рад. Школа. – 1990. – С. 366
15. Левківський М. В. Формування відповідального ставлення до праці учнів загальноосвітньої школи (історико-теоретичний аспект) / М. В. Левківський // Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора пед. наук: спец. 13.00.01. – Київ. – 1994. – С. 40
16. Минкина Н. А. Воспитание ответственностью / Н. А. Минкина // Учеб. пособие. – Москва: Высш. школа. – 1990. – С. 144
17. Мороз В. М., Садковий В. П., Бабаєв В. М., Мороз С. А. (2018) Онлайн опитування студентів у системі забезпечення якості вищої освіти [електронний ресурс] / В. М. Мороз, В. П. Садковий, В. М. Бабаєв, С. А. Мороз // Інформаційні технології і засоби навчання. – 2018. – Вип. 68. – № 6. – С. 235–250. – Режим доступу: <https://journal.iitta.gov.ua/index.php/itlt/article/view/2415>
18. М'ясникова Н. О. Відповідальність у сучасних соціальних практиках / Н. О. М'ясникова // Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філософських наук: спец. 09.00.03. Харків. – 2008. – С. 21
19. Пономарьов О., Чеботарьов М., Серета Н. Відповідальність у системі категорій педагогіки вищої школи / О. Пономарьов, М. Чеботарьов, Н. Серета // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 2013. – № 4. – С. 75–86
20. Портян М. О. Взаємозв'язок відповідальності й волі: філософський аспект. Теорія та методика навчання та

виховання / М. О. Портян // Зб. наук. пр. – 2008. – Вип. 20. – Харків. – С. 172

21. Романовський О. Г. Формування духовно-моральної основи та відповідальності особистості майбутнього інженера [електронний ресурс] // Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти. Зб. наук. праць. За ред. Л. Товажнянського, О. Романовського. – Вип. 36–37 (40–41). – Харків: НТУ “ХПІ”. – 2013. – С. 3–13. – Режим доступу: http://library.kpi.kharkov.ua/Elita_2013_36-37_.pdf.

22. Рубинштейн С. Л. Человек и мир / С. Л. Рубинштейн // Проблемы общей психологии. – Москва: Педагогика. – 1973. – С. 255–420

23. Савчин М. В. Психологія відповідальності поведінки / М. В. Савчин // Монографія. – Івано-Франківськ: Місто НВ. – 2008. – С. 280

24. Скрипченко О., Долинська Л., Огороднійчук З. Загальна психологія / О. Скрипченко, Л. Долинська, З. Огороднійчук // Навч. посібник. – Київ: АПН. 1999. – 463

25. Стратегія сталого розвитку України до 2030 року (проект) [електронний ресурс]. – 2017. – Режим доступу: https://www.undp.org/content/dam/ukraine/docs/SDGreports/UNDP_Strategy_v06-optimized.pdf

26. Соціолого-педагогічний словник. За ред. В. В. Радула. – Київ: “ЕксОб”. – 2004. – С. 304

27. Сухомлинський В. О. Проблема виховання всебічно розвинутої особистості / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори: в 5 т. – Т. 1. – Київ: Рад. школа. – 1976. – С. 654

28. Тальзіна Н. Ф. Управление процессом усвоения знаний / Н. Ф. Тальзіна // Москва: Изд-во МГУ. – 1975. – С. 343

29. Тернопільська В. І. Відповідальність особистості: гуманітарний аспект / В. І. Тернопільська // Вісник Житомирського державного університету ім. І. Франка. – № 14. – 2004. – С. 47–50

30. Weinberger, A., Biedermann, H., Patry, J.-L., Weyringer, S. (2018), “Professionals’ Ethos and Education for

Responsibility”, Leiden-Boston: Brill | Sense, p.164

References:

1. Abul'hanova-Slavskaja, N. A. (1991), “Lifestrategy”, Moskva: Politizdat, p.299

2. Alekseienco, T. (2008), “Responsibility”, “Entsyklopediia osvity”, Za red. V. H. Kremenii, Kyiv: Yurin-komInter., pp. 106–107

3. Bekh, I. D. (2008), “Education of personality”, Pidruchnyk, Kyiv: Lybid', p. 848

4. Bodrov, V., Lucenko, A. (1991), “Professional responsibility as a psychological category of the subject of activity”, “Psichologicheskie issledovaniia problemy formirovaniia lichnosti professionala”, Pod. red. V. Bodrova, Moskva: In-t psikhologii AN SSSR, pp. 157–167

5. “The Law of Ukraine On Higher Education (dokument 1556-VII, zizminamy)” (2014), available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>

6. Voloshynov, S. A. (2019), “Implementation of blended learning in professional training of future marine specialists”, “Informatsijni tekhnolohii i zasoby navchannia”, vyp. 70, no. 2, pp. 104–120, available at: <https://journal.iitta.gov.ua/index.php/itlt/article/view/2575>

7. Hlyns'kyj, Ya. M., Riazhs'ka, V. A. (2018), “Electronic educational video resource as a theme-building learning tool in the higher mathematics course”, “Informatsijni tekhnolohii i zasoby navchannia”, vyp. 68, no. 6, pp. 64–76, available at: <https://journal.iitta.gov.ua/index.php/itlt/article/view/2186>

8. Dubinina, O. M. (2014), “Development of responsibility of digital engineering personnel generation”, “Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiia “Dukhovno-moral'nisni osnovy ta vidpovidal'nist' osobystosti u doliliudskoi yvilizatsii””, Kharkiv: NTU “KhPI”, pp. 118–122

9. Dubinina, O., Ihnatiuk, O. (2020), “Diagnostic techniques of professional qualities of an educational leader”, “Teoriia i praktyka upravlinnia sotsial'nymy systemamy”, no. 1, pp. 88–103, available at: [10.20998/2078-7782.2020.1.08](https://doi.org/10.20998/2078-7782.2020.1.08)

10. Zinchenko, L. (2020), "Pedagogical conditions for the formation of professional responsibility of future specialists in physical culture and sports", "Teoriia i praktyka upravlinnia sotsial'nymy systemamy", no. 1, pp. 16–23, available at: [10.20998/2078-7782.2020.1.02](https://doi.org/10.20998/2078-7782.2020.1.02)
11. Ihnatiuk, O. (2014), "Development of responsibility and focus on pedagogical activity of undergraduates majoring in "higher school pedagogy", "Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiia "Dukhovno-moral'nisniosnovy ta vidpovidal'nist' osobystosti u doliliuds'koits yvilizatsii"", Kharkiv: NTU "KhPI", pp. 127–131
12. "The concept of development of education in Ukraine for the period 2015-2025 (proiekt)" (2014), available at: http://tnpu.edu.ua/EKTS/proekt_koncepc.pdf
13. K'erkegor, S. (1993), "Fear and Awe", Per. s dat., Moskva: Respublika, p. 383
14. Makarenko A. S. (1990), "Methods of educational work", Kyiv: Rad. shkola, p. 366
15. Levkivs'kyj, M. V. (1994), "Formation of a responsible attitude to the work of secondary school students (historical and theoretical aspect)", Avtoref. dys. Na zdobuttia nauk. Stupenia doktora ped. nauk: spets. 13.00.01., Kyiv, p. 40
16. Minkina, N. A. (1990), "Education through Responsibility", Ucheb. Posobie, Moskva: Vyssh. Shkola, p. 144
17. Moroz, V. M., Sadkovyj, V. P., Babaiev, V. M., Moroz, S. A. (2018), "Online survey of students in the system for quality assurance in higher education", "Informatsijnitekhnolohii i zasoby navchannia", vyp. 68, no. 6, pp. 235–250, available at: <https://journal.iitta.gov.ua/index.php/itlt/article/view/2415>
18. M'iasnykova, N. O. (2008), "Responsibility in modern social practices", Avtoref. dys. na zdobuttia nauk. Stupenia kand. filosofsk'kykh nauk: spets. 09.00.03.", Kharkiv, p. 21
19. Ponomar'ov, O., Chebotar'ov, M., Sereda, N. (2013), "Responsibility in the System of Categories of Higher School Pedagogy", "Pedagogika i psykhologhiia profesijnoi osvity", no. 4, pp. 75–86
20. Portian, M. O. (2008), "The relationship between responsibility and will: a philosophical aspect", "Teoriia ta metodyka navchannia ta vykhovannia: zb. nauk. pr.", vyp. 20, Kharkiv, p. 172
21. Romanovs'kyj, O. H. (2013), "Formation of spiritual-moral basis and responsibility of the person of the future engineer", "Problemy ta perspektyvy formuvanni anatsional'noi humanitarno-tekhnicnoi elity: zb.nauk.prats'", Za red. L. Tovazhnians'koho, O. Romanovs'koho, vyp. 36–37 (40–41), Kharkiv: NTU "KhPI", pp. 3–13, available at: http://library.kpi.kharkov.ua/Elita_2013_36-37_.pdf
22. Rubinshtejn, S. L. (1973), "A Human and the World", "Problemy obshhej psihologii", Moskva: Pedagogika, pp. 255–420
23. Savchyn, M. V. (2008), "Psychology of behavioral responsibility", Monohrafiia, Ivano-Frankivs'k: Misto NV, p. 280
24. Skrypchenko, O., Dolyns'ka, L., Ohorodnijchuk, Z. (1999), "General-Psychology", Navch. posibnyk, Kyiv: APN, p. 463
25. "Strategy of sustain able development of Ukraine until 2030] (proiekt)" (2017), available at: https://www.undp.org/content/dam/ukraine/docs/SDGreports/UNDP_Strategy_v06-optimized.pdf
26. "Sociological and pedagogical dictionary" (2004), zared. V. V. Radula Kyiv: "EksOb", p. 304
27. Sukhomlyns'kyj, V. O. (1976), "The problem of education of a comprehensively developed personality", "Vybranitvory: v 5 t.", t. 1, Kyiv, Rad. shkola, p. 654
28. Talyzina, N. F. (1975), "Management of the knowledge assimilation process", Moskva: Izd-vo MGU, p. 343
29. Ternopil's'ka, V. I. (2004), "Responsibility of the personality: the humanitarian aspect", "Visnyk Zhytomyrs'ko hoderzhavnohouniversytetuim. I. Franka", no. 14, pp. 47–50
30. Weinberger, A., Biedermann, H., Patry, J.-L., Weyringer, S. (2018), "Professionals' Ethos and Education for Responsibility", Leiden-Boston: Brill | Sense, p. 164

Стаття надійшла до редакції 09.08.2020